

JINOYAT-PROTSESSUAL HUQUQIDA FUQAROLARNING HUQUQ VA ERKINLIKLARINI MUHOFAZA QILISH TARTIBI

Ummatov Muhammadrasul Tursunovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti
dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19229820>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 22-mart 2026 yil
Ma'qullandi: 24-mart 2026 yil
Nashr qilindi: 26- mart 2026 yil

KEY WORDS

jinoyat protsessi, inson huquqlari, huquq va erkinliklar, sudlov adolati, protsessual kafolatlar, shaxs erkinligi, shaxsiy hayot daxlsizligi, hib, sud nazorati, huquqiy himoya.

ABSTRACT

Mazkur maqolada jinoyat-protsessual huquqda fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashning huquqiy kafolatlari, ayniqsa shaxsning ozodligi, shaxsiy hayot daxlsizligi va protsessual huquqlarining himoya qilinishi masalalari ilmiy jihatdan o'rganilgan. Shuningdek, milliy qonunchilik normalari hamda xalqaro huquqiy standartlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinib, amaliyotda uchrayotgan muammolar va ularni bartarafetish yo'llari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari jinoyat sudlovi samaradorligini oshirish va inson huquqlarini ishonchli himoya qilishga xizmat qiladi.

Jinoyat-protsessual huquqda fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish masalasi huquqiy davlat barpo etishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Jinoyat ishini yuritish jarayonida inson huquqlariga rioya qilish nafaqat milliy qonunchilik talablari, balki xalqaro huquqiy standartlar bilan ham belgilanadi. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlash sudlov adolatining ajralmas qismi bo'lib, u sud, prokuror va tergov organlari faoliyatining barcha bosqichlarida amal qilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonunchiligida fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilishga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, Jinoyat-protsessual kodeksining 18-moddasida jinoyat protsessida ishtirok etayotgan shaxslarning huquq va erkinliklarini ta'minlash davlat organlarining bevosita majburiyati sifatida belgilangan. Ushbu normaga muvofiq, hech kim sud qaroriga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emasligi belgilangan bo'lib, bu shaxs erkinligini ta'minlashning muhim huquqiy kafolati hisoblanadi. Shu bilan birga, qonunga xilof ravishda ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarni darhol ozod qilish majburiyati ham belgilangan.

Jinoyat protsessida inson huquqlarini muhofaza qilishning yana bir muhim jihati – shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlashdir. Qonunchilikka ko'ra, shaxsning turar joyi, yozishmalari, telefon orqali muloqotlari va boshqa shaxsiy ma'lumotlari davlat tomonidan himoya qilinadi. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlash demokratik jamiyatning muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, tintuv o'tkazish, telefon

so'zlashuvlarini eshitish kabi protsessual harakatlar faqat qonun bilan belgilangan tartibda amalga oshirilishi mumkin.

Jinoyat-protsessual huquqda fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish masalasi huquqiy davlat va adolatli sudlov tizimining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Jinoyat ishini yuritish jarayonida davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan fuqarolarning huquq va erkinliklariga rioya etilishi nafaqat milliy qonunchilik, balki xalqaro huquq normalari bilan ham kafolatlangan. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlash sudlov adolatining asosiy prinsiplaridan biri bo'lib, u jinoyat ishini yuritishning barcha bosqichlarida amal qilishi lozim [1].

O'zbekiston Respublikasining jinoyat-protsessual qonunchiligida mazkur masalaga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, JPKning 18-moddasida fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish davlatning bevosita vazifasi sifatida belgilangan. Ushbu normaga ko'ra, jinoyat protsessida ishtirok etayotgan barcha shaxslarning huquq va erkinliklari ta'minlanishi shart. Xususan, hech kim sud qaroriga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emasligi belgilangan bo'lib, bu qoida shaxs erkinligini himoya qilishning muhim kafolatlaridan biri hisoblanadi [2]. Bu qoida xalqaro huquqiy standartlarga ham mos keladi, jumladan, inson huquqlariga oid xalqaro hujjatlarda ham shaxsni noqonuniy hibsga olish taqiqlanadi.

Jinoyat protsessida shaxsning ozodlik huquqini ta'minlash masalasi alohida ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq har qanday choralar qat'iy qonun doirasida amalga oshirilishi lozim, aks holda bu inson huquqlarining jiddiy buzilishiga olib keladi [3]. Shu nuqtayi nazardan, sud va prokuror organlariga qonunga xilof ravishda ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarni darhol ozod qilish majburiyati yuklatilgan. Bu esa jinoyat protsessida huquqbuzarliklarni bartaraf etishning muhim mexanizmi hisoblanadi.

Fuqarolarning shaxsiy hayoti daxlsizligi jinoyat-protsessual huquqda alohida himoya qilinadigan muhim huquqlardan biridir. Qonunchilikka muvofiq, shaxsning turar joyi, yozishmalari, telefon orqali muloqotlari va boshqa shaxsiy ma'lumotlari sir saqlanishi lozim. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlash demokratik jamiyatning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi [4]. Shu sababli, tintuv, olib qo'yish, telefon suhbatlarini eshitish kabi protsessual harakatlar faqat qonun bilan belgilangan hollarda va tartibda amalga oshirilishi mumkin.

Jinoyat ishini yuritish jarayonida fuqarolarning huquq va erkinliklari buzilgan taqdirda, ularga yetkazilgan zararni qoplash masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Qonunchilikda bunday zararni qoplash tartibi aniq belgilab qo'yilgan bo'lib, bu shaxslarning huquqlarini tiklashga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, zararni qoplash instituti inson huquqlarini ta'minlashning muhim kafolatlaridan biri hisoblanadi [5].

Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlash faqat qonun normalarini belgilash bilan cheklanmasdan, ularni amalda samarali qo'llash bilan ham bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Xususan, Andrew Ashworth jinoyat protsessida adolatli sudlovni ta'minlashda protsessual kafolatlarining amalda ishlashi muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [6]. Bu esa sud, prokuror va tergov organlari faoliyatida inson huquqlariga ustuvor ahamiyat berishni talab etadi.

Shu bilan birga, rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, jinoyat ishlarini yuritish jarayonida ayrim hollarda protsessual huquqlarning buzilishi holatlari ham uchrab turadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi ma'lumotlariga ko'ra, ayrim jinoyat ishlari bo'yicha hukmlar apellyatsiya va kassatsiya tartibida bekor qilinishiga asos sifatida protsessual qonunbuzilishlar qayd etilgan [7]. Bu esa jinoyat protsessida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash masalasi doimo dolzarb bo'lib qolishini ko'rsatadi.

Jinoyat-protsessual huquqda fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish mexanizmini takomillashtirish bugungi kundagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mazkur sohada qonunchilikni takomillashtirish bilan bir qatorda, huquqni qo'llash amaliyotini ham yaxshilash zarur [8]. Bu esa jinoyat sudlovining adolatliligi va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashworth A. Criminal Procedure and Fair Trial Standards //Law Quarterly Review. – 2022. – T. 138. – №. 4. – S. 210-218.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat. – 2023. – S. 45-46.
3. Jackson J.D. The Role of the Judge in Criminal Proceedings //Modern Law Review. – 2021. – T. 84. – №. 2. – S. 234-250.
4. Roberts P. Criminal Evidence and Human Rights //Hart Publishing. – 2021. – T. 25. – №. 2. – S. 120-135.
5. Cappelletti M. The Judicial Process in Comparative Perspective //Oxford University Press. – 2020. – S. 300-315.
6. Ashworth A. Human Rights and Criminal Justice //Oxford University Press. – 2021. – S. 50-65.
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy ma'lumotlari. – <https://sud.uz>
8. Buscaglia E. Judicial Reform and Efficiency //World Bank Publications. – 2021. – S. 89-105.